

UDK 159.942.3:1 Plato
Primljeno: 29. 1. 2015.
Prihvaćeno: 28. 9. 2015.
Pregledni članak

ZAŠTO PLATON NIJE ZAPLAKAO U *FEDONU*?

Saša HORVAT

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Teologija u Rijeci – Područni studij
Omladinska 14, 51000 Rijeka
horvat.sasa@gmail.com

Sažetak

U radu analiziramo odnos emocija i filozofije u Platonovu dijalogu *Fedon*. Kao ključ razumijevanja toga odnosa postavljamo Platonovo izostavljanje samoga sebe iz dijaloga kao sugovornika. Dosadašnje studije Platonova odnosa prema emocijama nisu uzimale u obzir tu dimenziju povlačenja vlastite tjelesnosti iz dijaloga. Naime, čovjekove emocije pojavljuju se upravo kroz tijelo. Nadalje, dosad se držalo kako je Sokrat čvrsto vladao emocijama posljednji dan života, dok će rad pokazati kako on ipak pokazuje određene emocije. Upravo zato mislimo kako Platon izostavlja samog sebe iz dijaloga zbog emocija koje ne može kontrolirati pred licem Sokratove smrti. Cilj rada je pokazati kako su emocije i strah pred smrću u *Fedonu* ipak prevladali Sokratove argumente u prilog teoriji o besmrtnosti duše, a što se očituje u ponašanju prisutnih učenika, kao i Platona.

Ključne riječi: Platon, Sokrat, emocije, smrt, duša.

»Imati prijatelja: zadržati ga. Pratiti ga svojim očima.
I dalje ga vidjeti kada više nije tu i pokušati ga znati,
slušati ga ili čitati, kada znaš da ga više nećeš vidjeti
– i to znači plakati.«¹

Jacques Derrida

¹ Jacques DERRIDA, The Taste of Tears, u: Jacques DERRIDA, *The Work of Mourning*, Chicago – London, 2001., 107.

Uvod

Sokrat i Platon disali su isto nagnuće – ljubav prema mudrosti. No, njihov prijateljski odnos naglo je prekinut. Osuda na smrt došla je upravo zbog filozofije. Onome koji je nastavio živjeti nije ostalo ništa osim filozofije i osjećaja dužnosti da zabilježi pokojnikove misli. Upravo posljednji dan Sokratova života Platon je prikazao u dijalogu *Fedon*. I koliko god filozofska misao suvereno vladala tim tekstom, na površinu su izbile emocije. Platon ih nije zanemario, već im je dopustio jednu prikladnu i očekivanu prisutnost. Riječ je o emocijama osoba koje su sa Sokratom u tamnici, no, među kojima nije i sam Platon. Njegove emocije su nam ostale nedostupne. Postavlja se pitanje: Ukoliko uspijemo prikazati slojevitost uloge emocija u *Fedonu*, mogu li nam se pojaviti tragovi koji vode u predvorje Platonovih emocija? Rad želi ukazati upravo na tu dimenziju dijaloga *Fedon*.

Zanima nas kako se emocije odnose prema filozofskim teorijama koje su iznesene u dijalogu? Kakve su emotivne reakcije sugovornika, a kakve Sokrata pred licem smrti? Tko sve plače u dijalogu, kada i u kojem intenzitetu? Utječu li emocije na filozofski nauk, jesu li emocije i filozofsko mišljenje odvojene sfere koje utječu na djelovanje pojedinca? Pripadaju li emocije filozofskom mišljenju na utjecajan način? I što je najvažnije: Zašto Platon samog sebe izuzima iz dijaloga na jedan jedinstven način za njegov opus? Pokušat ćemo pokazati kako Platon to namjerno čini, ne toliko zbog toga da naglasi svoju pripovjedačku ulogu ili činjenicu kako neće biti riječ o povijesnom djelu, već zbog emocija koje ne može kontrolirati pred Sokratovom smrću. Platon ne želi u javnosti iznijeti svoje osjećaje, već to čini preko nazočnih u tamnici. Rad će ujedno pokazati kako Sokrat ipak nije u potpunosti prikazan kao ideal koji smireno i hrabro pristupa smrti, bez ikakvih osjećaja. Držimo kako nam Platon daje naslutiti u tom hladnom Sokratovu držanju određenu osjećajnost prema svojim sugovornicima, i to u jednom očinsko-sinovskom odnosu.

Prvi dio rada upoznat će nas sa situacijom u tamnici i okolnostima Sokratove egzekucije. Posebnu pozornost posvećujemo Platonovu izostanku. Slijedi prikaz odnosa spram emocija u djelima prije Platona, u društvu u kojem živi, a potom i sam autorov odnos prema emocijama. Zatim analiziramo tko sve plače, kada i s kim u tamnici, uz naglasak na Apolodorovo držanje, kao potpunu suprotnost Sokratovu. Kako bismo dali cjelovit pogled na fenomen emocionalnosti, svakako treba razumjeti filozofsko razlaganje odnosa prema smrti koje se odvija u dijalogu. Cilj rada je pokazati kako su emocije i strah pred smrću ipak prevladali Sokratove argumente u prilog teoriji o besmrtnosti duše, što se očituje u ponašanju učenika, Sokrata i Platona. Metode rada bit

će komparacija, analiza i sinteza različitih dijelova dijaloga *Fedon*, uz osvrt na *Državu* te suvremenu literaturu.

1. Postavljanje scene dijaloga

Događaje zadnjeg Sokratova dana života pripovijeda *Fedon*, kojega je Ehekrat zamolio da mu ih ispriča, jer vijesti iz Atene nisu došle do njega i sugrađana. Dakle, autor nam daje na znanje da se diljem Grčke pratilo što se događa sa Sokratom, njegova smrt je bila vijest i brojni su njome bili pogođeni.

U dijalogu *Fedon* Sokrat bez sumnje ima glavnu ulogu, kao i u dijalogu *Obrana Sokratova*, gdje se opisuje sudski proces protiv Sokrata. G. Reale navodi kako dijalozi »sasvim različito prikazuju Sokrata«². U *Obrani Sokratovoj* Sokrat je povijesno prikazan i njegova osobnost je oblikovana u objektivnoj istini.³ U drugim dijalozima, Sokrat je preobličen u *dramatis persona* – u uzora pravog filozofa i dijalektičara, što je slučaj i u *Fedonu*. Platon u *Fedonu* Sokratu stavlja u usta svoja vlastita otkrića: besmrtnost duše i teoriju ideja.⁴ Nadalje, u *Obrani Sokratovoj* Platonovo ime spomenuto je dva puta: nazočio je suđenju te je bio u grupi onih koji su bili spremni platiti kaznu za Sokrata (34a i 38b). U *Fedonu* Platon ironično navodi samog sebe i to kako nije osobno bio prisutan u tamnici na dan Sokratove smrti⁵ – što je suprotno načinu navođenja u *Obrani Sokratovoj*. Važno je napomenuti kako Platon samo tri puta navodi svoje ime u cijelom opusu. G. Reale smatra kako upravo u načinu kako Platon samog sebe navodi, jasno upućuje na razlikovanje između povijesno-objektivnog prikaza i simboličko-idealnog prikaza Sokrata.⁶

Ipak, mi ćemo u radu pokazati kako navođenje imena na početku dijaloga u *Fedonu* nije ponajprije zbog razlikovanja dvaju različitih likova Sokrata, već da ima drugu ulogu.

Ono što *Fedon* iznosi u opisu tog kobnog dana nije tema razgovora ili imena nazočnih, već opis njegovih vlastitih osjećaja, kao i emotivno stanje nazočnih. Kaže kako je on sam bio neobično raspoložen, te kako ga nije »obuzimalo nikakvo sažaljenje, kao što je to obično slučaj u zadnjim trenucima s čovjekom prijateljem«⁷. *Fedon* su ispunjali i osjećaji radosti zbog filozofskih razgovora koji su se vodili taj dan u tamnici. »Zapravo, obuzeo me neki čudan

² Giovanni REALE, *Sokrat. K otkriću ljudske mudrosti*, Zagreb, 2003., 145.

³ Usp. *Isto*.

⁴ Usp. *Isto*, 147.

⁵ Usp. PLATON, *Fedon*, Zagreb, 2010., 59b9.

⁶ Usp. Giovanni REALE, *Sokrat. K otkriću ljudske mudrosti*, 146–147.

⁷ PLATON, *Fedon*, 58e2–3.

osjećaj ispremiješane radosti i žalosti zbog pomisli da će on svaki čas premnuti. Svi prisutni bili smo nekako istog raspoloženja: malo smo se smijali, pa potom plakali, a poglavito je to vrijedilo za Apolodora. Sigurno poznaješ njega i njegovu narav.«⁸ Kako je samo ta tamnica bila ispunjena jakim i iskrenim osjećajima! I unatoč tomu, vodio se ozbiljan filozofski razgovor, tim ozbiljniji što se trenutak ispijanja otrova više približavao. Međutim, unatoč iznesenim argumentima o besmrtnosti duše, Sokratovi sugovornici nisu uspjeli suzdržati svoje osjećaje. Filozofski logos nije oduzeo snagu osjećajima.

Tko je sve bio u tamnici? Fedon, Apolodor, Kritobul i njegov otac, te Hermogen, Epigen, Eshin, Antisten, Ktesip Peanjanin, Meneksen, potom Tebanci Simija, Kebet i Fedonid, a iz Megare Euklid i Terpsion. Za Aristipa i Kleombrota se pričalo da su bili na Egini, dok je Platon, kako Fedon vjeruje, bio bolestan.⁹ U tamnici se još pojavljuje Ksantipa i djeca, u drugoj prilici dvije žene, te tamničar koji donosi otrov. Svi navedeni svjedoci pružaju jedan širok spektar emocionalnih reakcija zbog Sokratove sudbine.¹⁰ Sokrat je postavljen kao primjer pred licem sudbine, u potpunoj suprotnosti glavnim likovima u grčkim djelima koja prethode Platonu. U takvom prikazu, M. Erler drži da je Sokrat bez emocija,¹¹ no, u radu ćemo pokušati pokazati ipak nešto drukčiju Sokratovu sliku.

2. Zašto nema Platona?

Pogledajmo kako Platon otvara dijalog:

»Ἐχεκράτης. Αὐτός, ὦ Φαίδων, παρεγένου Σωκράτει ἐκείνη τῆ ἡμέρα ἢ τὸ φάρμακον ἔπιεν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, ἢ ἄλλου του ἡκουσας; Φαίδων. Αὐτός, ὦ Ἐχέκρατες.«¹²

⁸ *Isto*, 59a4–8. O tome tko je Apolodor i njegova uloga, razložit ćemo kasnije.

⁹ Usp. *Isto*, 59b5–c6. Postoji određena povezanost između broja nazočnih u tamnici – četrnaest uz Fedona, i između svečanosti koja je odgodila izvršenje Sokratove kazne. Mi u radu nećemo ulaziti dublje u tu povezanost, ali ćemo ovdje ukratko objasniti pozadinu svečanosti. Naime, kretski kralj Minos tražio je od Atene da svake devete godine pošalje brod s 14 mladića koji će se žrtvovati Minotauru. Pred treće žrtveničko putovanje Tezej je odlučio ubiti Minotaura. Isplovio je na Kretu sa sedam parova, dakle, isti broj od 15 osoba kao i u dijalogu. Družba je ubila Minotaura te su tako spasili Atenu od strašne kazne. Tomu u čast, Atenjani svake godine šalju brod na Delos, a dok se ne vrati, smrtna kazna se ne izvršavaju. Dan kada se brod vratio, Sokrat je ispio otrov.

¹⁰ Usp. Michael ERLER, *Platon: Affekte und Wege zur Eudaimonie*, u: Hilge LANDWEER – Ursula RENZ (ur.), *Klassische Emotionstheorien: Von Platon bis Wittgenstein*, Berlin, 2008., 29.

¹¹ Usp. *Isto*, 26.

¹² PLATON, *Fedon*, 57a1–4. »Ehekrat: Jesi li ti osobno, Fedone, bio kod Sokrata onog dana kad je ispio otrov u zatvoru ili si o tome čuo od nekoga drugoga? Fedon: Osobno sam bio, Ehekrate.«

Naglasak je na αὐτός. Biti osobno prisutan događaju. To je ono što Eherkrat traži – osobnu nazočnost kao legitimaciju onoga ispričanoga. Fedon prihvaća i u odgovoru naglašava dimenziju osobne prisutnosti.

Međutim, koji trenutak kasnije, Fedon potvrđuje kako Platona nije bilo. »Mislim da je Platon bio bolestan.«¹³ (Πλάτων δὲ οἶμαι ἠσθένει.) Od čega boluje? To nam Fedon ne kaže, već nam samo ostaje njegov *credo* u onome »mislim«.¹⁴ Platonovo samo-izdvajanje iz dijaloga, iz sjećanja na zadnji dan Sokratova života, ima zasigurno poseban značaj. Interpreti su tu odsutnost tumačili uglavnom kao literarni efekt,¹⁵ kao izraz tuge ili kao nagovještaj da se izvještaj iz tamnice ne uzima doslovno,¹⁶ drugim riječima da dijalog nije povijesni izvještaj Sokratova posljednjeg razgovora.¹⁷ Prema Realeu, Platonova odsutnost jasno upućuje, kao što smo naveli, na razlikovanje između povijesno-objektivnog prikaza u dijalogu *Obrana Sokratova* i simboličko-idealnog prikaza Sokrata u *Fedonu*.¹⁸ Držati kako je taj odlomak najava fikcije, može voditi do raznih zaključaka: Platon stvarno nije bio nazočan u tamnici, bio je nazočan ili o tome se ne može donijeti zaključak. Za neke je odlomak izraz tuge, srdžbe ili čak bijesa zbog Sokratove smrti.¹⁹ Platonova odsutnost je viđena i kao odvajanje logosa od emocija koje su prisutne u dijalogu.²⁰

Svakako je zanimljiv način na koji P. Warnek održava snagu te, kako naglašava, na prvi pogled jednostavne, nevažne i usputne napomene o Platonovoj nenazočnosti kao sugovornika dijaloga. Warnek misli kako Platonova nenazočnost u vlastitom tekstu nije potpuna nenazočnost, zbog čega ona kao

¹³ Isto, 59b9.

¹⁴ R. Burger ovdje primjećuje jednu zanimljivost. U Fedonovu bespriječnom prisjećanju toga kobnog dana, tri su momenta kada ga njegovo pamćenje izdaje. Prvi je moment vezan uz Platona. Fedon misli (vjeruje), dakle nije siguran, da je bolest razlog zašto Platon nije prisutan. Istu nesigurnost iskazuje Fedon pred početak izlaganja koje bi se prema R. Burger moglo označiti kao vrhunac filozofskog argumentiranja u dijalogu (102a). Prije te nesigurnosti izloženo je Sokratovo autobiografsko izlaganje filozofskog puta. Potom slijedi spomenuta druga nesigurnost, a onda primjena stečenog Sokratova znanja na dokaz o besmrtnosti. Odmah nakon toga slijedi u dokazivanju još jedna »rupa u sjećanju« – Fedon se ne može sjetiti tko je Sokrata upozorio da mu se čini kako je došlo do suprotstavljanja između prijašnjih i sadašnjih argumenata. Usp. Ronna BURGER, *The Phaedo: A Platonic Labyrinth*, New Haven – London, 1984., 14–15.

¹⁵ Usp. Jure ZOVKO, Uvod, u: PLATON, *Fedon*, 9.

¹⁶ Usp. Benjamin JOWETT, *The Dialogues of Plato*, London, 1892., 191.

¹⁷ Usp. David SEDLEY, Introduction, u: PLATO, *Meno and Phaedo*, New York, 2010., XXIII.

¹⁸ Usp. Giovanni REALE, *Sokrat. K otkriću ljudske mudrosti*, 146–147.

¹⁹ Usp. Peter WARNEK, *Descent of Socrates*, Bloomington – Indianapolis, 2005., 16. P. Warnek upućuje na sljedeće izvore: Hayden W. AUSLAND, On Reading Plato Mimetically, u: *American Journal of Philology*, 118 (1997.), 371–416, 407–408; Paul FRIEDLÄNDER, *Plato: The Dialogues, Second and Third Periods*, New York, 1969., 36.

²⁰ Usp. Ronna BURGER, *The Phaedo: A Platonic Labyrinth*, 7.

takva snažno prodire u nazočnost. Namjerno je učinjena temom na način da se ne može previdjeti.²¹ Njegov vlastiti tekst najavljuje njegovu šutnju. No, i šutnja »govori« nekad jače nego riječi. Platon se tako kao sugovornik pojavljuje kroz vlastitu šutnju, ali i kao onaj koji potpisuje tekst. P. Warnek ukazuje kako Platonova šutnja dopušta Sokratu da progovori u svoje vlastito ime. Povezanost Platona i Sokrata tako se na zanimljiv način ostvaruje u načinima povlačenja: »Sokrat koji ne piše (i njegova smrt) daje Platonu samoga sebe kao autora, koji onda zauzvrat nama govori kroz svoju posebnu tišinu, tišinu koja Sokratu daje njegov glas. Smrt autora (Platona) postaje život Sokrata, smrt Sokrata postaje život Platona.«²²

Ono što P. Warnek ne uzima u obzir jest pitanje: Koju dimenziju Platon samome sebi oduzima s vlastitom tišinom sugovornika? To nije dimenzija vlastitih misli, jer je zastupljena teorija o besmrtnosti duše i teorija ideja. To nije ni Platonova emocionalna vezanost uz učitelja i njegov posljednji dan, jer ona vrlo jasno probija u dijalogu, što ćemo pokazati u narednim poglavljima. Dimenzija koja nije obuhvaćena jest Platonov nedostatak u onom osobno (αὐτός) biti prisutan događaju u tamnici – biti prisutan tijelom. Platon iz dijaloga izvlači svoje tijelo jer, kako nam Fedon prenosi, trpi bolest. S druge strane, tjelesna prisutnost samog Fedona je glavni zalog Ehekratu da će prepričavanje zadnjeg dana biti istinito. No, zašto je dimenzija tjelesnosti toliko važna? Jer upravo kroz tjelesnost mi jesmo tu, u svijetu. Kroz tijelo se emocije pojavljuju, posebno intenzivno u graničnim situacijama kao što je smrt u tamnici. O tome ćemo uskoro opširnije.

Svakako, s Fedonovim *credom* s početka teksta treba povezati izlječenje na samom kraju dijaloga. Naime, prije nego će ga otrov u potpunosti uzeti, Sokrat traži žrtvu pijetla bogu zdravlja.²³ Čini se kako je netko ozdravio, nakon svega što je rečeno. Sada je vrijeme da proučimo ulogu emocionalnosti u Platonovoj filozofiji kroz moment plakanja, kao temeljni način izražavanja emocija u *Fedonu*.

²¹ Usp. Peter WARNEK, *Descent of Socrates*, 15.

²² *Isto*, 17.

²³ S. Peterson popisala je čak dvadeset i jedno tumačenje posljednjih Sokratovih riječi i ponudila svoju inačicu. Više vidi u: Sandra PETERSON, *An Authentically Socratic Conclusion in Plato's Phaedo: Socrates' Debt to Asclepius*, u: Naomi RESHOTKO (ur.), *Socrates and Plato: Desire, Identity, and Existence: A Collection of Essays Written in Honor of Terry Penner's 65th Birthday*, Edmonton, 2003., 33–52. O temi posljednjih Sokratovih riječi vidjeti i: Emily WILSON, *The Death of Socrates*, London, 2007., 114ss; Thomas C. BRICKHOUSE – Nicholas D. SMITH, *Plato and The Trial of Socrates*, New York, 2004., 265–273.

3. Izražaj emocija kroz plakanje

3.1. Emocionalnost i plakanje u tekstovima prije Platona

U svim društvenim uređenjima postoje određena očekivanja u smislu prikladnosti suza i plakanja. U nekim situacijama, plakanje se čak i zahtijeva. »Što je na većoj razini javnosti i službenosti neki događaj tijekom kojega bi trebalo doći do plakanja, zahtjev za vidljivim pokazivanjem emocionalne vezanosti postaje veći. Na primjer, u grčko-rimskoj kulturi i u modernom zapadnom svijetu, od sudionika sprovoda očekuje se vidljiva demonstracija vlastite tuge, uključujući plakanje.«²⁴ Ipak, ne postoji univerzalna egzistencija fenomena plakanja za sve kulturne sfere i društva. Načini plakanja i događaji prikladni za takvo izražavanje osjećaja međusobno se razlikuju, jer su društveno i kulturno uvjetovani.²⁵ Što se tiče grčke kulture, norme koje reguliraju kako treba plakati i u kojim prilikama, određene su idealom muškosti i ženstvenosti.²⁶

Promotrimo plakanje u djelima koje prethode Platonu. Prije svega treba spomenuti Homera, čiji junaci nisu oklijevali pokazati svoje osjećaje. Za muškarce nije bilo sramota pustiti suze da teku, i u prisutnosti drugih, čak i kada su svi na okupu. Razlike između muškaraca i žene što se tiče plakanja nije bilo.²⁷ Prilike u kojima junaci plaču su različite. Tako Ahilej gnjevno plače i tuži se svojoj majci. Patroklo nam pruža primjer plakanja iz očaja.²⁸ Iako se čini kako ga Ahilej blago ismijava, to nije slučaj, već je riječ o tome da suosjeća s njim.²⁹ Homerovi junaci spontano plaču i u slučajevima osobnog gubitka – primjer je Patroklova smrt, što je dramatični vrhunac *Ilijade*. U oplakivanju Patroklove pogibije prvo su prikazani njegovi konji koji plaču i ne žele napustiti mjesto. Potom i Ajas »ronjaše suze«, a kada Antiloh čuje za vijest, prvo zanijemi pa propače. Antiloh javlja vijest Ahileju, koji se rasplače i posipa crnim pepelom.³⁰ Junaci plaču i zbog straha, što zbog bitke u koju će se uključiti što zbog očajne situacije u kojoj se nalaze. Plače se i zbog radosti – povratak kući s

²⁴ Thorsten FÖGEN, Tears and Crying in Graeco-Roman Antiquity: An Introduction, u: Thorsten FÖGEN (ur.), *Tears in the Graeco-Roman world*, Berlin, 2009., 5.

²⁵ Usp. *Isto*, 5.

²⁶ Usp. Douglas L. CAIRNS, Weeping and Veiling: Grief, Display and Concealment in Ancient Greek Culture, u: Thorsten FÖGEN (ur.), *Tears in the Graeco-Roman world*, 43.

²⁷ Usp. Sabine FÖLLINGER, Tears and Crying in Archaic Greek Poetry (especially Homer), u: Thorsten FÖGEN (ur.), *Tears in the Graeco-Roman world*, 21.

²⁸ Usp. HOMER, *Ilijada*, Zagreb, 2001., 1.348–357, 16.7–12.

²⁹ Usp. Sabine FÖLLINGER, Tears and Crying in Archaic Greek Poetry (especially Homer), 22.

³⁰ Usp. HOMER, *Ilijada*, 17.426–440, 17.648, 17.694–696, 18.17, 18.32.

dugoga puta ili neočekivani povratak neke osobe, kao i zbog čežnje za nečim te poraza u natjecateljskom događaju.³¹

U klasičnom dobu Atene došlo je do obrata stava prema plakanju – ono tada postaje nešto što nije prikladno za muškarce. Dok je u Ilijadi Heraklo »plačući gledao k nebesima«³², Euripidov Heraklo (*Heracles*, 1354–1356) i Sofoklov Heraklo (*Trachiniae*, 1354–1356) drže kako je plakanje neprikladno. Nadalje, ekstremni oblici izražavanja tuge, koje možemo susresti kod Homera (čupanje kose, grebanje obraza, posipanje pepelom i slično), prikladni su samo za ženski rod u arhajskim vizualnim umjetnostima od VI. st. pr. Kr. Moguće da se već u to vrijeme, ali svakako u V. st. pr. Kr., provode zakonske mjere koje reguliraju javne oblike tugovanja. Mjere je uveo zakonodavac Solon, za kojega se navodi kako je zabranio grebanje lica kao znak tugovanja, kao i pjevanje tužaljki u javnosti.³³

3.2. Emocionalnost i plakanje kod Platona

Platon je prvi uveo filozofsku analizu emocionalnosti, a koju je potom produbio Aristotel. Platonova teorija o dijelovima duše, izložena u *Državi*, sadrži »prvu detaljnu sistematizaciju fenomena emocija«³⁴. U *Državi* se Platon bavi pitanjem može li jedinstvena duša »vršiti tri poglavita oblika psihologijske djelatnosti: intelektualni, 'voljni' i žudni.«³⁵ U voljnom pokretu duše otkrivaju se emocije.³⁶ Djelovanje tog dijela duše može pomoći razumnom kretanju duše, ali zbog »rđavog obrazovanja« može pomoći i požudnom kretanju duše.³⁷ S. Knuuttila ispravno ocjenjuje kako emocije za Platona u *Državi* nisu u potpunosti neracionalne te kako su emocionalni odgovori voljnog kretanja duše, »koja po prirodi pomaže razumnosti«³⁸, utemeljeni na procjenama koje su bliže intelektualnom kretanju duše.³⁹

³¹ Usp. Sabine FÖLLINGER, Tears and Crying in Archaic Greek Poetry (especially Homer), 26, 28ss.

³² HOMER, *Ilijada*, 8.364.

³³ Usp. Roland BAUMGARTEN, Dangerous Tears? Platonic Provocations and Aristotelic Answers, u: Thorsten FÖGEN (ur.), *Tears in the Graeco-Roman world*, 86.

³⁴ Simo KNUUTTILA, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*, Oxford, 2004., 5.

³⁵ William Keith Chambers GUTHRIE, *Povijest grčke filozofije IV. Platon. Čovjek i njegovi dijalozi. Ranije doba*, Zagreb, 2007., 446.

³⁶ Usp. PLATON, *Država*, Zagreb, 1997., 439e2ss.

³⁷ Usp. *Isto*, 441a3–4.

³⁸ *Isto*, 441a2–3.

³⁹ Usp. Simo KNUUTTILA, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*, 9.

U *Fedonu* su, pak, emocije pripisane tijelu, a ne duši, te su prikazane negativno. Dijalog će biti prožet prikazom filozofskog napora koji duša⁴⁰ mora proći kako bi se očistila od navezanosti na tijelo. Čini se kako se Platonov rigorozni stav prema emocijama promijenio nakon *Države* i to u dijalogu *Fedar*. Kao razloge navodi se Platonovo osobno iskustvo s prijateljem Dionom, koji ga je naveo da promotri emocije kroz novu dimenziju, kao i to da u kasnijim dijalozima Platon pokazuje veći interes za psihologiju emocija pod utjecajem filozofskih debata u Akademiji.⁴¹

Pristupiti emocionalnoj dimenziji dijaloga *Fedon* znači prije svega pristupiti nečemu što se čini samorazumljivo. Ukoliko je riječ o posljednjem danu Sokratova života, onda se svakako očekuje određena emotivnost – opis ne samo kobnog dana nego i rastanka učitelja i učenika, dvojice prijatelja, »oca« i »sina«, Sokrata i Platona. Kako smo već naveli, upravo nas uvod u dijalog uvlači u intenzivno područje jednog posebnog odnosa. Čitatelji Platonovih djela zasigurno će se složiti kako se Platon trudio razumjeti Sokrata, slušati ono što mu je nekad izrekao te približavati ga sebi i čitateljima kroz razne zgode. Međutim, u pisanim djelima nema spomena da je zaplakao za Sokratom i tako izrazio svoju tugu. Ne želimo se postaviti kao sudci koji traže opravdanje od Platona zašto nije u nekom trenutku zabilježio i taj detalj, već želimo shvatiti što nam poručuje kada sebe izostavlja iz Sokratove tamnice pred izvršenje čina. Zašto ne želi sebe uvesti u taj vrtlog osjećaja i racionalnog koji se izmjenjuju u djelu? U kakvu onda sebe poziciju stavlja Platon? Koju ulogu on preuzima – isključivo pripovijedalačku? Zašto smo u dijalogu *Fedon*, gdje svi osim Sokrata plaču, uskraćeni i za njegove suze? Možda Platonova tuga biva izražena na drugi način.

Što se tiče plakanja, u Platonovim dijalozima nailazimo na jasno razdvajanje između muškaraca i žena. Za muškarce je to krajnje nedostojno, te ono pristaje ženama.⁴² Nadalje, kako bi mladići izrasli u hrabre članove zajednice,

⁴⁰ Duša je u »svojemu čistome stanju identična s *nous*, sposobnošću koju čovjek dijeli s božanstvom«, William Keith Chambers GUTHRIE, *Povijest grčke filozofije IV. Platon. Čovjek i njegovi dijalozi. Ranije doba*, 394.

⁴¹ Koliko su opravdana takva stajališta vidi u: Usp. Simo KNUUTTILA, *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*, 13ss.

⁴² »Kad naime slušamo Homera ili kojega drugoga tragičkoga pjesnika, kako oponaša kojega junaka, koji tuži i bez kraja i konca jadikuje, ili lica, koja žalosno pjevaju i u prsa se biju, znaš da onda i mi najbolji to rado slušamo, podajući se također sami čuvstvu, i koji nas pjesnik najviše tako raspoleži, hvalimo ga ozbiljno, da je dobar. – Znam; a kako ne? – A kad kojega od nas zadesi žalost, onda opet opažam, da se resimo suprotnim vladanjem i nastojimo biti mirni i pregorjeti, držeći da se ovo pristoji mužu, a ono, što smo tada hvalili, ženi«, PLATON, *Država*, 605c8–e2. Primjer pronalazimo i u *Fedonu*, što ćemo uskoro vidjeti.

potrebno ih je sačuvati od raznih priča i pripovijedaka koje bi mogle u dušama mladića probuditi strah od smrti te Platon traži da se brišu takvi stihovi. »Ako će biti hrabri, zar im ne treba i tako govoriti da ih riječi potaknu, da se što manje smrti boje?«⁴³

Ovdje treba primijetiti kako kritika upućena pričama koje rađaju strah od smrti, slijedi nakon poduke o primjerenim pričama koje će usmjeriti mladiće, buduće čuvare, da budu »bogobožni i božanski, koliko je to čovjeku najviše moguće«⁴⁴. Na prvoj razini je odnos prema božanstvu, a potom borba protiv straha od smrti. Sličan obrazac pronalazimo i u *Fedonu*, gdje je cijeli tekst usmjeren prema Sokratovu stavu borbe protiv straha od smrti, dok su njegove zadnje riječi izraz bogobožnosti.

U borbi protiv spornih priča, Platon⁴⁵ kritizira Homera i ostale pjesnike te nalaže kako treba ukloniti naricanje i kukanje velikih junaka, kako se budući čestiti ljudi ne bi bojali smrti drugova u borbama. Prema Platonu, takve tužaljke treba prepustiti ženama.⁴⁶ Na ovom mjestu treba navesti kako Platonov čestit čovjek neće plakati nad sudbom prijatelja koji je poginuo u borbi,⁴⁷ da je čestit čovjek sam sebi dovoljan za život »i da mu ne treba drugih toliko kao običnim ljudima«,⁴⁸ te da je njemu »mnogo manje strašno izgubiti sina, brata, novce ili što drugo takvo«⁴⁹.

Pod dojmom zadnjeg citata, povucimo paralelu s dijalogom *Fedon*. Okupljeni oko Sokrata, na njegov zadnji dan života, trenutak prije ispijanja otrova, podliježu emocionalnom naboju koji se prije toga uspijevaao samo na momente probiti kroz ozbiljnost filozofiranja u tamnici. Kada se Sokrat pred ispijanje otrova otišao oprati, njegovi prijatelji su razgovarali o nesreći koja ih je zadesila, »u dubokom uvjerenju kao da smo oca izgubili i odsada trebamo živjeti kao siročad«⁵⁰. Pred čin ispijanja otrova, Fedon priznaje kako su mu, kao i ostalima, obilato potekle suze, te kako pokriva lice da se isplače, no, ne zbog Sokrata, već »zbog svoje vlastite sudbine što ću izgubiti takvog

⁴³ *Isto*, 386a6–7.

⁴⁴ PLATON, *Država*, 383c4–5.

⁴⁵ Svakako treba napomenuti kako Platon i na drugim mjestima kritizira pretjerane izljeve emocija te proučava emocije koje se rađaju za vrijeme predstava u kazalištima, gdje su drame bile teatar osjeta. Spoj muzike, plesa i govora nudili su bogat izvor emocija. Više o tome vidi u: Roland BAUMGARTEN, *Dangerous Tears? Platonic Provocations and Aristotelian Answers*, 89ss.

⁴⁶ Usp. Platon, *Država*, 387e9ss.

⁴⁷ Usp. *Isto*, 387d5–6.

⁴⁸ *Isto*, 387e1.

⁴⁹ *Isto*, 387e3–4.

⁵⁰ PLATON, *Fedon*, 116a6–7.

prijatelja»⁵¹. Na tom mjestu nema izravne kritike niti nam pripovjedač daje naslutiti da bi bilo ikakve sramote zbog plakanja. U tom vrhuncu tragedije, osuda ne dolazi ni od Fedona ni od ostalih sugovornika. Ne, pripovjedač događaja i ostali ne sude, već to čini Sokrat koji ih opominje da prestanu plakati kao žene.⁵²

Kada usporedimo stav u *Fedonu* sa stavom u *Državi*, vidimo kako je došlo do preokreta prema plakanju. Iako Platon nije naveden kao svjedok Sokratova zadnjega dana, pripovjedač događaja ne osuđuje *siročad* koja plače, osuđuje ju sam Sokrat, ali u jednom brižnom, očinskom tonu. Kada u *Državi* Platon osuđuje plakanje junaka u Homera i ostalih, onda to čini bez imalo zadržke. Ne samo da ih osuđuje nego traži i njihovo brisanje. Platon traži zabranu i zaborav za emocije koje bi mogle pokvariti mladež. Razlika između stavova je očita.

Platon je u *Državi* neumoljiv što se tiče emocija u javnosti. Zahtijeva da se čestit čovjek, kojega je snašla velika tragedija – kao na primjer da izgubi sina i slično, opire žalosti i bude umjeren dok ga drugi ljudi gledaju. Kada bude u samoći, onda si može dopustiti mnogo toga reći i učiniti, čega bi se inače stidio da ga drugi gledaju.⁵³ »Zakon veli, da je najljepše pokazivati što veću mirnoću u nesrećama i ne uzrujavati se.«⁵⁴

Kako je došlo od situacije da samo Sokrat, kao idealni filozof, u *Fedonu* kritizira one koji plaču, do situacije u *Državi* u kojoj svi sudionici jasno osuđuju emocije u javnosti? No, je li tamnica mjesto javnosti? Iako je nazočan veći broj prisutnih, možemo reći kako je riječ o prijateljima. Međutim, onog trenutka kada tamnica postaje pozornica filozofiranja i iznošenja Platonovih ideja, ona postaje javno mjesto kao i glavni trg. Ono što je Sokrat nasamo u jednom trenutku poručio svojoj ženi i djeci, to nam nije preneseno. Ostalo je u privatnosti. No, ono što je rekao sugovornicima, to znamo u detalje. Zato je tamnica javno mjesto, te se s pravom pitamo o preokretu u stavu o izražavanju emocija u javnosti? Možda se preokret već dogodio u *Fedonu*, a izostanak Sokratova najvjernijeg učenika, upravo nam to i poručuje! No, prije nego dalje krenemo odgovarati na pitanje zašto nema Platona, valja nam vidjeti tko sve plače u *Fedonu*.

⁵¹ *Isto*, 117c9–d1.

⁵² Usp. *Isto*, 117d6.

⁵³ Usp. PLATON, *Država*, 603e3–604a7.

⁵⁴ *Isto*, 604b10–11.

4. Tko sve plače u *Fedonu*?

Dijalog *Fedon* zasigurno je dijalog u kojemu se od svih Platonovih djela najviše prolilo suza. Sama ta činjenica upućuje nas na obvezu uvažavanja dimenzije emocionalnosti koja zajedno s filozofskom dominira u tom dijalogu. Tko je sve plakao u dijalogu i s kime? Već smo vidjeli kako je na početku dijaloga naznačeno da su svi prisutni prolazili kroz različita stanja duha. Nesposobnost za suzdržavanje osjećaja u ovom se dijalogu bezrezervno pripisuje ženskom rodu. Naime, pri početku dijaloga, Sokratu su skinuti okovi te mu je priopćeno da tog dana treba umrijeti. Vrtar je potom uveo prijatelje u zatvor, a uz Sokrata je bila njegova žena Ksantipa, koja je držala njihova najmlađeg sinčića. »Čim nas spazi, Ksantipa briznu u plač i počne zapomagati, kao što žene obično čine: Došli su Sokrate tvoji prijatelji da s tobom porazgovaraju posljednji put, a ti isto s njima.«⁵⁵ Zanimljivo, Ksantipa je ta koja vrlo jasno kaže kako stvari jesu: druženje njezina muža i prijatelja odvija se posljednji put. Upravo iz ženinih usta izlazi naglasak na jednodržatnost događaja u tamnici, na njegovu neponovljivost. Emocionalni naboj se od te rečenice razvija prema vrhuncu u ispijanju otrova. Nadalje, Sokrat se u ovom prizoru pokazuje kao izrazito brižan – nalaže Kritonu da se pobrine da potresena Ksantipa stigne sigurno kući.

Na koncu dijaloga, nakon što se okupao i pripremio za smrt, dolaze u zatvorsku sobu dvije žene i tri potomka. Nemamo izvještaja što im je Sokrat priopćio, samo da je i Kriton bio nazočan tom razgovoru. Platon ne donosi opis psihičkog stanja tih žena. Kažemo »tih«, jer se ne zna je li sigurno riječ o Ksantipi, te ukoliko je, tko je druga žena? Možda ni jedna od žena nije Ksantipa.⁵⁶ No, to je sada manje bitno. Treba napomenuti i kako Platon, za razliku od Ksenofonta, nikada ne prikazuje Sokrata kako raspravlja sa ženama. Naime, Sokrat sam kaže kako mu je Bog naložio »dužnost da provodim život u filozofiji i propitkivanju sebe i drugih«⁵⁷. On će tragati i poticati na mudrost gdje god naiđe na nekoga,⁵⁸ te će se tako »ponašati sa svakim na koga naletim, s mladim ili starim, strancem ili domaćim«⁵⁹. Međutim, u Platonovim dijalozima među tim drugima ne pojavljuju se žene. Možda zato jer se one nisu pojavljivale na javnim mjestima gdje bi ih Sokrat svojim filozof-

⁵⁵ PLATON, *Fedon*, 60a3–6.

⁵⁶ Usp. Debra NAILS, *The people of Plato: a prosopography of Plato and other Socratics*, Indianapolis, 2002., 300.

⁵⁷ PLATON, *Obrana Sokratova*, Zagreb, 2000., 28e5–6.

⁵⁸ Usp. *Isto*, 29d.

⁵⁹ *Isto*, 30a2–4.

skim propitkivanjem zahvatio. Prepreke te vrste će zasigurno nestati kada duša dođe u Had.⁶⁰

Sljedeći koji se oprašta od Sokrata jest sluga dvanaestorice, ličnost koja predstavlja one koji su ga osudili. Sluga se obraća iskrenom pohvalom jer je uvjeren, na temelju susreta sa Sokratom u zatvoru, da ga neće proklinjati jer mu sada nalaže ispijanje otrova. »Tebe sam za ovo vrijeme upoznao kao najplemenitijeg, najblagohotnijeg i najboljeg čovjeka od svih koji su ikada ovdje dospjeli...«⁶¹ Sluga tako pere ruke od svoje uloge u sustavu koji je osudio Sokrata, slično kao i Poncije Pilat u slučaju Isusa: »pouzdamo znam da se nećeš ljutiti na mene nego na one za koje znaš da su krivci«⁶². Slijedi pozdrav, želja da što lakše podnese djelovanje otrova te proboj emocionalnog – sluga je briznuo u plač i otišao.

Navedimo kako Platon uvodi i dominaciju tišine, i to nakon što je Sokrat izložio zašto se duša neće raspasti na rastanku s tijelom.⁶³ Tišina je tu kako bi ukazala na ozbiljnost Sokratova izlaganja. Činilo se kako su olakšanje i smirenost zašli među prisutne. No, ubrzo tišina biva prekinuta došaptavanjem Simije i Kebeta. Nakon što su iznijeli svoje dvojbe, opet je nastala uznemirenost. Sokrat ih opet mora sokoliti. Time se stavlja naglasak na izmjenju emocionalnih stanja učenika, a koje opet ovise o uspjehu Sokratovih filozofskih dokaza.

Vrhunac emocionalnog proboja događa se u trenutku djelovanja otrova. Tada su svi nazočni već zaplakali, a Sokrat ih kori i opominje, jer je čuo da treba umrijeti u pobožnoj tišini (καὶ γὰρ ἀκήκοα ὅτι ἐν εὐφημίᾳ χρὴ τελευτᾶν).⁶⁴ Opet trenutak tišine i smirenosti.

Zašto dolazi do plača? Čemu suze? Zbog Sokratove smrti. No, što je to u vezi Sokratove smrti, ili bilo čije smrti, što nas tjera na suze? Zanimljiva Ples-

⁶⁰ Usp. Gregory VLASTOS, *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge, 1991., 110. Sokrat, naime, namjerava i u Hadu nastaviti ispitivati i istraživati, na primjer vojskovođe, Odiseja ili Siziifa »ili sijaset drugih muškaraca ili žena koje bismo mogli sad navesti«, PLATON, *Obrana Sokratova*, 41c1–2.

⁶¹ PLATON, *Fedon*, 116c3–6.

⁶² *Isto*, 116c6–7.

⁶³ Usp. *Isto*, 84c1ss.

⁶⁴ »Većina se nas do tada mogla suzdržati da ne zaplače, ali kad smo vidjeli kako pije i da je ispio otrov, nismo se više mogli suzdržati. Meni samom obilato su potekle suze i nisu prestajale, pa sam morao pokriti lice da se isplačem, ne zbog njega nego zbog svoje vlastite sudbine što ću izgubiti takvoga prijatelja. Kriton je već prije mene ustao jer nije bio u stanju obuzdati suze. Apolodor je već od prije plakao, a sada je počeo jecati i nariicati tako da nas je sve duboko potresao, osim samog Sokrata. A on na to reče: 'Za Boga miloga, što to radite ljudi moji. Pa žene sam poslao doma da nam se ovo ne dogodi. Čuo sam, naime, da treba umrijeti u pobožnoj tišini. Smirite se i budite odvažni.' Čuvši to, zastidjesmo se i prestadosmo plakati«, *Isto*, 117c4–e2.

snerova studija tvrdi kako ne izazivaju svi osjećaji plač, »nego samo oni u kojima čovjek postaje svjestan neke moći koja je jača od njega i kojoj se ne može suprotstaviti«⁶⁵. Smrt je moć kojoj se čovjek ne može oduprijeti. Osviještenje nemoći pred blizinom smrti zbiva se emocionalno, te su upravo osjećaji ti koji »diraju do suza kao načini osviještenja i oslovljenosti od strane neke sile koja me pritišće«⁶⁶. Smrt pogađa našu konačnost. Oni koji su u tamnici dovedeni su pred vlastitu granicu. Trenutak smrti je granica koja lomi njihovo pouzdanje u Sokratove argumente o besmrtnosti duše. Lice smrti koje odvodi njihova učiteljica snažnije djeluje na cjelokupnog čovjeka nego izgrađeni stav o besmrtnosti, koji se, barem u *Fedonu*, pokazuje kao slab štit pred nadolaskom onoga što je za um neprobojno. No, kako je stvar s Platonom? On svakako suosjeća, inače dijalog ne bi imao toliki naglasak na emocionalnosti. Koliko je Platon uspješan, pokazuje i činjenica da ni čitatelji ne ostaju ravnodušni prema Sokratovoj smrti, zar ne? A. Schopenhauer navodi kako je opći razlog plača »objektiviranje vlastite boli u quasi tuđu patnju u koju se uživljavam, s kojom suosjećam i u tome otkrivam da sam ja taj s kim suosjećam«⁶⁷. Na temelju dosad navedenog možemo reći kako Platon iznosi određeno suosjećanje sa sugovornicima, kao i s vlastitom patnjom. Dijalog je i jedan oblik vlastitih ispovijedi; emocionalnog, a ne samo filozofskog razračunavanja s događajem koji mu je uzeo učitelja. Svakako je tu i osjećaj gnjeva prema Ateni. Upravo naglašavanjem Sokratovih vrlina čini se kako želi poniziti one koji su ga osudili. Ali i dalje ostaje pitanje zašto Platon sebe nije tjelesno smjestio u dijalog i tako neposredno iznio kritiku te se suočio sa Sokratovom smrću?

Stoga pitamo: Koja je uloga tijela u činu plakanja? Kapitulacijom pred nečim premoćnim kao što je smrt čovjek dospijeva »u situaciju na koju ne može odgovoriti«⁶⁸. Došao je do apsolutnog kraja koji ga baca pred njegovu vlastitu konačnost. Ali, čovjek želi reagirati, odgovoriti smrti. Čovjek na takve granične i nemoguće situacije, nemoguće za njega kao osobu ali neizbježne za njegov duh, traži i nemoguće odgovore – smijeh ili plač. Čovjek ima povlasticu »da pušta da umjesto njega odgovara tijelo«⁶⁹. Da je Platon bio u tamnici, kako bi odgovorio pred licem smrti? Ukoliko bi pokazao suosjećajnost te proplakao kao i svi ostali u tamnici, koliko bi nauk o besmrtnoj duši i teoriji ideja

⁶⁵ Helmuth PLESSNER, *Smijeh i plač*, Zagreb, 2010., 120.

⁶⁶ *Isto*.

⁶⁷ Arthur SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, u: *Sämtliche Werke*, I, Darmstadt, 1968., 4ss; navedeno prema: Helmuth PLESSNER, *Smijeh i plač*, 123.

⁶⁸ *Isto*, 130.

⁶⁹ *Isto*, 131.

došao do izražaja? Platonove suze prekrile bi njegov nauk. Njegovo bi tijelo pobijedilo.⁷⁰

Iz tog razloga ni Sokrat ne plače u dijalogu. Naime, ukoliko bi Sokrat počeo plakati pred licem smrti, to bi bilo gore nego da je pobjegao u Megaru i izbjegao smrt. Bijeg je nešto što se očekivalo, što je i bilo ponuđeno i pripremljeno od strane prijatelja, ali suze pred licem smrti izbrisale bi sve ono što je govorio o besmrtnoj duši i životu nakon smrti, kao i svjedočanstvo života vođenog filozofijom.

4.1. Tko je Apolodor?

Od svih nazočnih u tamnici, jedna osoba se zbog plakanja posebno ističe. Tko je Apolodor (Ἀπολλόδορος Φαληρεύς) i koja je njegova uloga?⁷¹ Želi li Platon izrugati Apolodora i njegovu »nestabilnu« narav? Ukoliko je biti filozof biti čvrst pred smrću, bez straha i plakanja, onda je Apolodorovo ponašanje za osudu. Zasiurno, osjeća se Platonova ironija. No, ipak, zašto bi Platon želio poniziti bliskog Sokratova pratitelja, koji je ostavio unosan posao kako bi pratio svojega učitelja gotovo tri godine?⁷² Podsjetimo se, Fedon pripovijeda Ehekratu što se zbivalo zadnjega dana Sokratova života. I izrazito uspješno mu prenosi emocionalni naboj, tako da se Ehekrat u potpunosti zanio u razvoj događaja u tamnici. Zasiurno, nije lako priznati drugome, posebno ako nisu izrazito bliski, vlastite provale emocija, kao i plakanje. Apolodor stoga možda s jedne strane služi da se skrene pozornost sa sebe i ostalih, koji se također bore s osjećajima. Pripovjedač bi tako bio bliže idealu Sokrata, a nasuprot Apolodoru s kojim emocije lako ovladavaju.

Platon ističe Apolodorovu narav i u *Gozbi*, gdje mu pripisuje nadimak »mahnit«.⁷³ U tom dijalogu za Apolodora je rečeno da je netko tko govori zlo o sebi i drugima, no ne i o Sokratu.⁷⁴ Apolodor je bio i među onima koji su ponudili novac Sokratu za jamčevinu.⁷⁵ Prema Diogenu Laertiju, Apolodor je prije ispijanja otrova ponudio Sokratu predivnu haljinu, na što mu je ovaj

⁷⁰ Upravo u *Fedonu* Platon iznosi snažnu kritiku tijela: »Ni u jednome drugome dijalogu asketizam i prezir spram tijela nisu tako silovito i beskompromisno izloženi. Cijeli filozofov život znači obuku za smrt i on prezire tijelo i sve njegove učinke«, William Keith Chambers GUTHRIE, *Povijest grčke filozofije IV. Platon. Čovjek i njegovi dijalozi. Ranije doba*, 316.

⁷¹ Usp. PLATON, *Fedon*, 59a4–8.

⁷² Usp. Debra NAILS, *The people of Plato: a prosopography of Plato and other Socratics*, 39.

⁷³ Usp. PLATON, *Symposium*, Split, 1981., 173d7.

⁷⁴ Usp. *Isto*, 173c–d.

⁷⁵ Usp. PLATON, *Obrana Sokratova*, 38b7.

odgovorio da ako mu je njegova bila dobra za života, da mu je dobra i za smrt.⁷⁶ Zaključimo, Fedonovo opisivanje Apolodora ni u jednom trenutku nije naglašeno ironično ni pretjerano. Moglo bi se reći objektivno, bez oštre osude na kakvu smo naišli u *Državi*.

4.2. Sokratova nasmiješenost

Iako Sokrat nije ni suze pustio, njegovo emocionalno stanje »proviruje« kroz smiješak. No, on se ne smije histerično. Dapače, nasmiješi se i to blago. Upravo taj jedva primjetni smiješak, ali ipak dovoljno nazočan da ga Platon usputno spomene i tako gurne u prvi plan, ruši teoriju o Sokratu kao idealu koji uspijeva u potpunosti potisnuti emocije.

Sokratu osmijeh na usta dolazi kada Simija priznaje kako je u Kebetu i njemu samom rođena dvojba oko argumenata koji žele srušiti strah da će se duša raspasti nakon smrti. Njih dvojica se kao djeca gurkaju i nagovaraju jedan drugoga da postavi pitanje Sokratu. Oni ne žele Sokrata dodatno »dosađivati« da mu ne bi bilo »još neugodnije zbog sadašnje nesreće. Čuvši to Sokrat se nasmiješi i reče: Ah, Simija, ...«⁷⁷ Sokratu osmijeh na usta dolazi i kada ga pri samom kraju dijaloga Kriton upita kako želi da ga pokopaju. Sokratu je svejedno, samo će njima biti problem uhvatiti ga. »Tada se blago nasmija i reče pogledavši nas...«⁷⁸ Potom Sokrat, nanovo kratko i jasno, jer više nema vremena, objašnjava kako neće njega pokopati, nego njegovo tijelo.

U obje prilike Sokratov smiješak rođen je kada uviđa da njegovi učenici ipak nisu usvojili ono što im prenosi o smrti i besmrtnosti duše. Pretjerani izljev smijeha značilo bi izrugivanje njihova neznanja. Lagana srdžba bi pak prikazala Sokrata kao nervoznog osuđenika. No, Sokrat je staložen. On zna da učenicima treba vremena da shvate njegov nauk, kao i čitateljima. To je razumijevajući, jedva primjećujući osmijeh oca upućen djetetu, koji razumije da još nije vrijeme da u njegovoj duši sazrije rečeno. To je ujedno i jedna očeva sigurnost – *jednog dana stvari će doći na svoje mjesto*. Kojeg dana? Kada Platon pobijedi emocije vezane uz Sokratovu smrt i napiše dijalog.

S druge strane, Simija upravo kroz smijeh samome sebi daje oduška. Tako u situaciji kada Sokrat ironijom naglašava kako oni koji su se »zdušno posvetili filozofiji ne teže ni za čim drugim, osim umrijeti i biti mrtav«⁷⁹. Simija se na

⁷⁶ Usp. Diogenes LAERTIUS, *Lives of Eminent Philosophers*, Cambridge, 1972., 2.35.

⁷⁷ PLATON, *Fedon*, 84d9.

⁷⁸ *Isto*, 115c6.

⁷⁹ *Isto*, 64a5–6.

to nasmijao, iako mu nije, kako kaže, do smijeha. Očito je Simiji trebalo malo oduška, kao i ostalima u tamnici. No, čemu se Simija smije? Zamišljaju reakcije običnih ljudi, njegovih sunarodnjaka iz Tebe koji bi se zdušno složili da filozofi žele umrijeti i da zaslužuju smrt. Možda to nije iskren smijeh. Možda je na djelu Platonova igra u kojoj smijeh upućuje na porugu i osudu građana Atene?

Sada je vrijeme da vidimo kako je Sokrat podnio smrt kako bismo bolje razumjeli ulogu emocija u dijalogu.

5. Sokratovo prihvaćanje smrti

Sokratov odnos prema smrti postao je uzor, prije svega, za buduće naraštaje Grka i Rimljana. Poznate osobe koje su se odlikovale najvažnijim vrlinama, posebno su bile zanimljive Rimljanima. Sokrat je uživao uzvišeno mjesto. Njegova mirnoća pred licem smrti kao i govori pred sudom, nadahnuli su brojne autore.⁸⁰ Židovski i kršćanski mučenici također su u Sokratu doživjeli nadahnuće te je bio ideal brojnim za vrijeme imperijalizma.⁸¹ Antički autori rado su citirali odlomke iz dijaloga *Obrana Sokratova* i *Fedon*, dok su poganski i kršćanski autori redovito posezali za odlomkom koji sadrži poznati Sokratov govor pred sudom.⁸²

Kako Sokrat pristupa smrti? Odmah na početku teksta, Fedon svjedoči kako mu se Sokrat činio »sretnim u svome ponašanju i govoru«⁸³. Sam trenutak smrti Sokrat je dočekao »bez straha i blagohotno«⁸⁴, tako da se Fedonu činilo da njegov prijatelj odlazi u Had samom božjom naklonošću i gdje će biti sretan, dodavši »ako će uopće itko to biti«⁸⁵. Dodatak stavlja naglasak kako je teško postići sreću u zagrobnom životu i kako je Sokrat to ipak uspio za

⁸⁰ Usp. Jan Willem van HENTEN – Friedrich AVEMARIE, *Martyrdom and noble death: selected texts from Graeco-Roman, Jewish, and Christian antiquity*, London – New York, 2002., 12. Sadržajan izvor što se tiče tog pitanja jest i djelo: Klaus DÖRING, *Exemplum Socratis: Studien zur Sokratesnachwirkung in der kynisch-stoischen popularphilosophie der frühen Kaiserzeit und im frühen Christentum*, Wiesbaden, 1979.

⁸¹ Usp. *Isto*, 14.

⁸² »Dobro pak znajte, ako smaknete mene onakva kakvim sam vam se opisao, nećete meni nauditi više nego sami sebi. Meni neće nauditi ni Melet ni Anit – a niti bi mi mogli [nauditi] – jer smatram kako nije nedopušteno da se dobrom čovjeku čini šteta od lošega. [Anit] me može dati ubiti, protjerati u progonstvo ili razriješiti građanskog prava – i to sve on, po svoj prilici, kao i tko mu drago drugi, može smatrati velikim zlom, ali ja tako ne mislim. Mnogo je veće [zlo], po mom mišljenju, ono što on sad čini: pokušati nepravedno čovjeka pogubiti«, PLATON, *Obrana Sokratova*, 30 c6–d5.

⁸³ PLATON, *Fedon*, 58e4–5.

⁸⁴ *Isto*, 58e5.

⁸⁵ *Isto*, 58e7.

zemaljskoga života. To izdvajanje Sokrata izvan povijesnog tijeka vremena i postavljanje iznad ostvarenja drugih Grka, pokazuje emocionalnu vezanost Platona uz svojega učitelja. Ujedno se otkriva i prezir prema onima koji su osudili Sokrata, a zasigurno su nastojali već se za života upisati svojim djelima na popis onih koje će društvo pamtit i slaviti. Sokratova zagrobna sreća nadvisuje one koji su ga osudili. Sokrat se ne žali na svoju sudbinu, ne prigovara. On ne traži od drugih utjehe, niti su mu argumenti o besmrtnosti duše radi vlastite utjehe, kao i utjehe učenika.⁸⁶

Vratimo se na trenutak smrti. Sokrat je dočekuje bez straha (ἀδελος) i blagohotno (γενναίως). M. Erler zanimljivo naglašava kako su u kontekstu Sokratova odnosa prema smrti ključni oblici glagola ἀθανακτέω.⁸⁷ Platon se koristi tim glagolom kako bi izrekao da se Sokrat ne zgražava⁸⁸ nad smrću, da nije ozlojeđen zbog presude atenskog suda,⁸⁹ ali glagolom se koristi i u smislu neradog umiranja⁹⁰. Dodajmo kako S. Peterson naglašava da Sokrat u navedenom primjeru (63b8) spominje upravo zgražanje kao mogući odnos prema smrti, a ne strah.⁹¹ Ozlojeđenost i zgražanje očekujemo od njegovih učenika, posebno od Platona. Možda upravo u tom naglasku Sokratova stava kroz ἀθανακτέω, Platon izražava svoje zgražanje nad sudbinom učitelja.

Osim dimenzije odsutnosti straha, Sokrat računa i na situaciju s »druge strane«. Vjeruje kako će doći među »mudre i dobre bogove, te pokojnike koji su bolji od ljudi što ovdje žive«⁹². Sokrat priznaje kako to ipak ne može sa sigurnošću tvrditi, već je riječ o nadanju. Upravo je i to očekivanje nagrade za život proveden u skladu s filozofskim stavovima, a koje je sam iznašao, razlog njegova odlučnog i nepokolebljivog držanja pred smrću.⁹³ Drugi trenutak kada Sokrat dočekuje smrt nalazi se pri kraju dijaloga. Otroj je spravljen, sluga ga je donio u vrču i Sokrat mu se obraća izrazito druželjubivo, bez tenzije u glasu: »Dragi moj, ti se razumiješ u te stvari, što trebam činiti?«⁹⁴ Tko se obraća s »dragi moj« prema čovjeku koji mu donosi otroj? Te nijanse koje

⁸⁶ Usp. *Isto*, 115d2–5.

⁸⁷ Usp. Michael ERLER, *Platon: Affekte und Wege zur Eudaimonie*, 26. Kao i Erler, svakako upućujemo i na: Thomas Alexander SZLEZÁK, *Platon und die Schriftlichkeit der Philosophie: Interpretationen zu den frühen und mittleren Dialogen*, Berlin, 1985., 235.

⁸⁸ Usp. PLATON, *Fedon*, 63b8; 115e1–3. Oblici glagola ἀθανακτέω u *Fedonu* se pojavljuju ukupno na dvanaest mjesta.

⁸⁹ Usp. PLATON, *Obrana Sokratova*, 35e.

⁹⁰ Usp. PLATON, *Fedon*, 62e6–7.

⁹¹ Usp. Sandra PETERSON, *Socrates and philosophy in the dialogues of Plato*, Cambridge, 2011., 177.

⁹² PLATON, *Fedon*, 63b7–8.

⁹³ Usp. *Isto*, 63c4–6.

⁹⁴ *Isto*, 117a9–10.

opisuju Sokratovo emocionalno stanje idu u prilog tvrdnji kako je stvarno bio smiren, kako nije krivio svijet i druge za ono što mu se događa. Emocije su bile pod kontrolom. Sokrat je veselo uzeo vrč »bez imalo straha i promjene boje ili crta na licu, nego onako kako je navikao«⁹⁵. Sam čin ispijanja otrova protekao je »opušteno i odlučno«⁹⁶. Učenici, pak, nisu izdržali. Počinju plakati, a Sokrat ih opominje. Potom je nastala tišina dok se otrov širio tijelom. Još je nekoliko rečenica izmijenio s čovjekom koji je donio otrov, te zavapio za žrtvu bogovima. Kriton ga pita treba li još što učiniti, no odgovora nema. »Oči mu se bijahu ugase. Kad to vidje, Kriton mu zatvori usta i oči.«⁹⁷ Sokrata više nema. Učitelj je otišao, a Kritonovo pitanje ostaje bez odgovora. Nesavladiva navezanost na tijelo, unatoč Sokratovim opomenama, otkriva se i u zatvaranju pokojnikovih očiju i usta. Sokrat je pobijedio emocije, suze nisu potekle niz njegov obraz, a kroz njegova usta strah nije progovorio.

Sada nam valja vidjeti zašto je Sokrat bio uvjeren da će mu biti bolje nakon smrti i koji su to filozofski argumenti koji su stav bez straha pred licem smrti upisali u pamćenje Zapada.

5.1. Besmrtna duša i strah

Sokratovo hrabro držanje pred licem smrti opravdano je ukoliko teorija o besmrtnosti duše izdrži protuargumente. No, nama nije cilj sama teorija, već njezin odnos s emocijama i smrću.

Platon drži kako je duša ono što određuje osobu kao osobu, Sokrata kao Sokrata. U jednom trenutku Kriton pita Sokrata, neposredno prije ispijanja otrova, kako želi biti pokopan. Sokrat mu odgovara kako mu je svejedno »samo da me možete uhvatiti, a da vam ne uteknem«⁹⁸. Sokrat pokušava ohrabriti svoje sugovornike koji su gotovo nakon cijelog dijaloga i dalje pod dojmom smrti koja dolazi po njihova prijatelja. Samo par trenutaka prije bili su oduševljeni načinom kako im je Sokrat objasnio besmrtnost duše i život nakon smrti. Naglašava im kako argumenti u prilog njegovoj teoriji nisu tu da utješe nazočne, skupa s njim samim.⁹⁹ Ono što se čini kao očito u toj situaciji jest da unatoč filozofski argumentiranoj i od sugovornika tek naslućenoj teoriji o besmrtnosti i neuništivosti duše, strah ipak pobjeđuje. Cijeli tekst *Fedona*, od

⁹⁵ *Isto*, 117b3–4.

⁹⁶ *Isto*, 117c4.

⁹⁷ *Isto*, 118a11–12.

⁹⁸ *Isto*, 115c4–5.

⁹⁹ Usp. *Isto*, 115c6–d5.

Ksantipina upozorenja, obilježen je napetošću emocija i filozofske argumentacije zbog nadolaska smrti. I ne samo do trenutka smrti, već Sokrat zna kako će se okupljeni ponašati nakon smrti s njegovim tijelom, pa ih unaprijed hrabri.¹⁰⁰

Dva se pitanja nameću. Prvo: zašto Sokrat drži kako mu se ništa strašno neće dogoditi? Drugo: kako Sokrat doživljava tijelo? Odgovor na prvo pitanje krije se u razumijevanju duše ili preciznije u brizi (μελέτημα) za dušu i njezino oslobađanje od tijela.¹⁰¹ Upravo je briga prema duši ujedno i briga za smrt – μελέτη θανάτου. Pravi se filozofi spremaju za smrt i imaju najmanje straha od umiranja.¹⁰² Briga za smrt očituje se na način da se duša bavi onim stvarima koje je pročišćuju od materijalnoga. Sam način zahvaćanja svih dimenzija koje nas okružuju pokazuje tu temeljnu dualnost, podijeljenost. Promatranje stvari kroz tijelo, koje je materijalno i propada, vuče prema materijalnome i omamljuje dušu.¹⁰³ Stoga duša mora promatrati sama od sebe, jer se tada »upućuje čistom, vječnom i besmrtnom bitku, istovjetnome samome sebi, a jer je srodna s njime, ostaje uvijek kod njega kad god se osloni sama na sebe, kad joj je to moguće«¹⁰⁴. Tada više nema lutanja, postaje postojana, a takvo duševno postignuće Platon naziva *spoznajom* (φρόνησις). Ako se duša bavi spoznajom i filozofijom ona će se odvojiti čista od tijela, za razliku od duša koje i dalje lutaju grobljima jer su za života bile odveć navezane na tjelesno.¹⁰⁵ »... to zapravo znači da ništa drugo nije radila nego je istinski filozofirala i doista se pripremala da lakše umre. Zar to nije zapravo briga za smrt?«¹⁰⁶ Upravo je Sokratov život ostvarenje brige za smrt. Zato Platon na kraju dijaloga navodi kako je Sokrat čovjek »za kojega možemo reći da je od svih koje smo tada poznavali bio najrazboritiji i najpravedniji«¹⁰⁷.

Zaključak

Zašto Platona nema u dijalogu *Fedon*? To pitanje je ključ odnosa emocija i filozofije u tom dijalogu. Filozofiranje koje se odvija zadnjeg dana Sokratova života od najveće je važnosti. Upravo u trenutcima u kojima učenici ističu kako nisu uvjereni u Sokratovu argumentaciju o besmrtnosti duše, javlja se strah. I

¹⁰⁰ Usp. *Isto*, 115d8–116a2.

¹⁰¹ Usp. *Isto*, 67d7–10.

¹⁰² Usp. *Isto*, 67e4–5.

¹⁰³ Usp. *Isto*, 79c2–8.

¹⁰⁴ *Isto*, 79d1–7.

¹⁰⁵ Usp. *Isto*, 81b–d.

¹⁰⁶ *Isto*, 80e6–81a2.

¹⁰⁷ *Isto*, 118a13–15.

što je još zanimljivije, nema slabih i promašenih, lako opovrgavajućih pitanja. Sugovornici postavljaju pitanja koja se neposredno i duboko tiču njih samih. Njihova pitanja odražavaju strah pred smrću, koji je duboko urezan u grčko tkivo, u tkivo Zapada, u tkivo svakog čovjeka. Sokratu nije lako odgovarati. On se bori sa svojim odgovorima i s vremenom koje mu ističe. Tim više što mora obrazložiti zašto filozofi čeznu umrijeti,¹⁰⁸ kao i razlog zašto se raduju onome što ih čeka iza smrti. Dokazivati besmrtnost duše znači staviti je u suprotnost s raspadljivim tijelom. Stoga ne čudi da u dijalogu nailazimo na iznimno jake kritike tijela,¹⁰⁹ prije svega zato što vodi dušu u zabludu u vezi istine i temeljne čežnje – dosizanje bitka po sebi.¹¹⁰ Tko je najveći čovjekov neprijatelj? Strah od smrti. Odakle strah? Upravo iz tijela i njegova stalnog uplitanja u ljudska promatranja »šireći paniku, nemir i strah tako da pod njegovim utjecajem nismo sposobni spoznati istinu«¹¹¹.

Ako je tijelo odgovorno za osjećaje, za strahove, te ako sputava dušu, onda bi se moglo zaključiti kako se Platon zbog filozofske borbe očito odriče onoga *αὐτός*, neposredne sugovorničke uloge u dijalogu *Fedon*. Međutim, izostavlja li Platon svoje tijelo iz tamnice isključivo kako bi čitatelja uputio na logos? Čisti li se Platon od tijela i piše li dijalog bez njegova utjecaja? Svakako da ne. Držimo da nakon svega rečenoga to nije njegov cilj. Platon nije nazočan jer tog konkretnog dana, kada se vratio brod s Dela, ni on nije bio u stanju nadvladati emocije. Platon je tog dana bio »bolestan«, njegova duša bila je svladana emocijama.

Svrha tog dijaloga, kao nastavak vlastite filozofije, ali i jedno zbogom učitelju, iznimno je težak zadatak. Emocije se nisu mogle, niti su se smjele zaobići u *Fedonu*. Emocije otvaraju prostor razumijevanja straha pred smrću. Riječ je o stanju koje svi osjećaju u tamnici. Sokrat je stavio emocije pod kontrolu, ali nije bez njih. Kako smo pokazali, Sokrat pokazuje oblik očinskog razumijevanja prema svojim učenicima, ali i brižnost prema svojoj ženi. Kroz njegovu smirenost pred licem smrti očituje se skrb, briga za one koji mu dolaze u susret – od učenika pa sve do tamničara koji mu donosi otrov. Sokratova emocionalnost nije potisnuta, već je u harmoniji s razumom.

¹⁰⁸ Usp. *Isto*, 64a4–9.

¹⁰⁹ »Naše nam tijelo stvara tisuće smetnji jer se moramo brinuti za njegovu prehranu, a kad nas spopadnu bolesti, sprječavaju nas u traganju za istinskim bitkom. Tijelo nas ispunjava seksualnim požudama, pohlepama i tjeskobama, svim mogućim maštanjima i bezbrojnim ništarijama...«, *Isto*, 66b7–12.

¹¹⁰ »... nego pokušava služeći se čistim mišljenjem dosegnuti bitak sam po sebi što je moguće dalje od očiju i ušiju, odnosno ukratko rečeno, cijeloga tijela jer ono stvara zabunu...«, *Isto*, 66a1–4.

¹¹¹ *Isto*, 66d6–7.

Strah pred licem smrti učenike je svladao, Sokrata nije. Kako stoji stvar s Platonom? Možemo li na kraju istraživanja Fedonovu *credu* dodati: »Platon je, vjerujemo, izliječen.«

Summary

WHY PLATO DID NOT SHED A TEAR IN PHAEDO?

Saša HORVAT

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Theology in Rijeka – Dislocated Studies
Omladinska 1, HR – 51 000 Rijeka
horvat.sasa@gmail.com

In this work we analyse relation between emotions and philosophical arguments in Plato's »Phaedo«. We claim that a key to understand this relation is Plato's own absence from dialogue as a character. Scholars of Plato's theory of emotions have not fully taken into account this bodily absence, which is important because it is through body that humans show their emotions. Furthermore, it is commonly held that Socrates does not show any kind of emotions through his last day of life. On the contrary, we will show that Socrates did indeed demonstrate certain emotions. The hypothesis of this work claims that Plato's bodily absence from dialogue is because of emotions he could not control when faced with Socrates death. The aim of this paper is to prove that emotions and fear of death in »Phaedo« were stronger than Socrates' arguments, when it comes to arguing in favour of eternal soul, which is obvious in emotional behaviour of characters in the dialogue and of Plato.

Keywords: Plato, Socrates, emotions, death, soul.